

Niğde'deki Türk Dönemi (13-15. Yüzyıl) Yapılarında Taç Kapı-Mihrap Tasarımı ve Bezeme İlişkisi

The Relationship Between Portal-Mihrab Design and Decoration in the Buildings in Niğde
During Turkish Period (13th-15th Century)

Nermin ŞAMAN DOĞAN*

Öz

Niğde Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir yerleşimdir. Selçuklu döneminden günümüze kale içinde yer alan Alaeddin Camii (1223) ulaşmıştır. İlhanlı döneminde Niğde Sungur Bey Camii ve Türbesi (1335) inşa edilmiştir. Kentin en büyük boyutlu yapısı Karamanoğulları dönemine ait Ak Medrese (1409)'dir.

Bu çalışmada mimari eserlerin dıştaki taç kapı tasarımlarının içteki mihraplarına kurgu, malzeme teknik ve bezeme anlayışları açısından yansımaları tartışılacaktır. Niğde Alaeddin ve Sungur Bey camilerinin hem doğu cephe eksenlerinde, hem de kuzey cephelerinde taç kapılar mevcuttur. Her iki örnekte de doğu cephedeki taç kapılar anıtsal, kuzey cephelerdeki taç kapılar ise daha mütevazı kurgulanmıştır. Sungur Bey Camii kuzey taç kapısı mihrap ile aynı doğrusal/dikey ekseninde, Alaeddin Camii kuzey taç kapısı ise cephenin doğusuna kaydırılarak açıldığı hünkâr mahfilî aracılığı ile mihraba yönlendirilmiştir. Örneklerde taç kapıların konumu ve sayısı benzerlik göstermekle birlikte, düzenleme ve bezeme dili açısından farklılık yansıtmaktadır. Niğde'deki Alaeddin Camii plan tasarımı/kuzey- güney yönünde dikdörtgen planı ile taç kapılarının konumu ve sayısı açısından Sungur Bey Camii'ne örnek oluşturmuştur. Ak Medrese'nin taç kapısı çok dar ve yüksek tutulmuştur. Medresenin mihrabı kuruluş ve bezemeleri ile taç kapiya benzerlik yansıtır.

Niğde'deki Alâeddin ve Sungur Bey camileri ile Ak Medrese de yabancı etkiler gözlemlenir. Bu yabancı etkilerin (Romanesk, Gotik, Ermeni vb.) kaynağı tartışmalıdır. Özellikle Niğde Sungur Bey Camii ve Ak Medrese'de Gotik etkili mimari öğeler bulunur.

Niğde ve çevresindeki Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Konumuz olan Niğde Alaeddin ve Sungur Camileri ile Niğde Ak Medrese'nin taç kapı-

* Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, nerminsd@hacettepe.edu.tr

ları ve mihrapları düzgün kesme taşla kaplanmış önemli örneklerdir. Taç kapı ve mihraplar taş işçiliği ve süslemeleri ile dikkati çeker.

Anahtar Sözcükler: Niğde, Selçuklu, Beylikler, Taç Kapı, Mihrap, Bezeme.

Abstract

Niğde is an important settlement in the periods of Anatolian Seljuks, Ilkhanids, Karamanids and the Ottomans. From the Seljuks to our day Alâeddîn Mosque (1223) within the castle still extants. Niğde Sungur Bey Mosque (1335) was built during Ilhanids period. Ak Medrese (1409) is the biggest building of the city in the Karamanids period.

In this study, we will try to explore the portal designs of the above mentioned buildings and the interior mihrab in terms of materials, technique, and decoration. In both, the east and the north facades of Niğde Alâeddîn and Sungur Bey Mosques portals exist. In both instances, the portals in the east facade are designed monumental, and the ones in the north facade are designed humbly. The north portal of Sungur Bey Mosque is in a vertical position with its mihrab, and the one in Alâeddîn Mosque, is moved a bit towards east, through hünkar mahfili, faces mihrab. The positions and the number of the portals are similar but differ in design and decoration. Alâeddîn Mosque in Niğde with its design, its rectangular in the north-south facades, the situations and the number of portals has been an example for Sungur Bey Mosque. The portal of Ak Medrese is very narrow and high. Its mihrab is similar to the portal in terms of design and decorations.

The foreign influences observed on Niğde Alâeddin and Sungur Bey Mosques with Ak Medrese. The sources of this influence (Romanesque, Gothic and Armenian) are controversial. Particularly, in Niğde Sungur Bey Mosque and Ak Medrese, the Gothic influenced architectural elements can be observed.

Concrete is used in the constructions of the Seljuks and the Principalities in Niğde and the outskirts. The portals and mihrabs of the Niğde Alaaddin Mosque, Sungur Mosque and Niğde Ak Medrese are important examples of concrete constructions. These portals and the mihrabs are the beautiful examples of masonry and decoration.

Key Words: Niğde, Seljuks, Principalities, Portal, Mihrab, Decoration.

Giriş

Niğde eski çağlarda Kapadokya, bugün İç Anadolu ile Akdeniz bölgeleri arasında yer alan stratejik konumuyla önem taşır. Niğde ve çevresinde yapılan kazılar ile araştırmalar eski çağlardan başlayarak kentin Roma, Bizans, Selçuklu, İlhanlı, Eretna, Karmanoğulları, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde yerleşime sahne olduğunu gösterir. Bugün kentin tarihi farklı kültürlerle ait çok sayıda eserden okunmaktadır.

Niğde şehrinin adı eski çağlarda “*Nakida, Nakide, Nekide*” olarak geçmektedir Cumhuriyet döneminde bu isim küçük bir değişime uğrayarak kent Niğde adını almıştır (Darkot, 1960, s. 254; Özkarcı, 2001, s. 6; Özkarcı, 2006, s. 267; Akşit, 2007, s. 128). Malazgirt Savaşı (1071) zaferinden sonra kentin Türklerin eline geçtiği anlaşılmaktadır. Selçuklu döneminde şehirler coğrafi, siyasi ve sosyal özelliklerine göre bazı unvanlar almıştır. Bu dönemde Niğde'ye “*Dârü'l-Pehlevâniyye (Pehlivanlar beldesi)*” unvanı ve-

rilmiştir (Uzunçarşılı, 1942, s. 58; Turan, 1984, s. 688; Baykara, 1988, s. 57; Özkarcı, 2006, s. 267). Karamanoğulları döneminde ise şehir “*Ma’şukiye (Sevenlerin Yeri)*” olarak tanımlanmıştır (Uzunçarşılı, 1942, s. 63; Özkarcı, 2006, s. 267).

Bu çalışmada, Niğde’deki Selçuklu, İlhanlı ve Karamanoğulları dönemi yapılarının taç kapıları ve mihrapları kurgu, malzeme-teknik ve bezeme özellikleri açısından tartışılacaktır¹.

Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler dönemi yapılarının ön cephelerinde taç kapı, dinsel yapıların ibadet mekânlarında mihrap en önemli mimari öğelerdir². Dışta çoğunlukla ön, bazı örneklerde yan cephelerdeki taç kapılar ve içte mihraplar benzer tasarımları ve bezemeleriyle yapıların dışı ile içi arasında bağlantı kurarlar. Medrese, türbe gibi yapılarda tek, camilerde yapının ölçeği ve çevresine açılımına (kale- surlar, yollar, komşu/ yakın yapılar) bağlı olarak birden fazla giriş kapısı/taç kapı karşımıza çıkar. Taç kapıların boyutlarını cami ve medreselerde çifte minareli olması, bazı medreselerde ise iki katlı/ çift katlı olması artırmaktadır.

Niğde ve çevresindeki yapılarda Kapadokya Bölgesi’nin geleneğine uygun olarak taş malzeme kullanımı yoğundur. Niğde yakınlarındaki taş ocaklarından çıkartılarak işlenen malzeme örneklerimizin gerek cephelerinde, gerekse yapıların iç duvarları, taç kapı ve mihrap gibi elemanlarında düzgün kesme taş kaplama olarak kullanılmıştır. Kesme taş mihraplı yapıların iç duvarlarında kesme taşın kullanılması iç mekânla mihrabın bütünleşmesini/bağlantısını sağlamıştır.

Selçuklu döneminde Niğde, kuzeyde bir iç kale ve güneye doğru genişleyen dış kale surlarıyla kuşatılmıştır (Darkot, 1950, ss. 253-256; Özkarcı, 2006, ss. 267-271). İncelediğimiz yapılardan Niğde Alâeddin Camii kale/sur içinde güneyde, çoğunluğu sur dışında olan Sungur Bey Camii, Darüzzikir ve Eskiciler mescitleri ile Ak Medrese yaklaşık güneyde, Hüdavent Hatun ve Gündoğdu türbeleri kuzeyde, Hanım Mescidi güneydoğuda, Şah Mescidi kuzeydoğuda yer alır.

Çalışmamızda Niğde’deki Alâeddin Camii Selçuklu, Sungur Bey Camii İlhanlı, Ak Medrese Karamanoğulları Beyliği dönemlerinin anıtsal yapıları olarak örnek seçilmiştir. Ayrıca, mescit, türbe gibi küçük ölçekli diğer yapılardan da örnekler verilecektir. Bu yapıları konu alan çok sayıda genel ve monografik çalışmalar bulunmaktadır. Araştırmacılarından R. H. Ünal’ın taç kapıları, Ö. Bakırer’in mihrapları konu alan kitapları mimari öğeleri ayrıntılı tanıtan özgün çalışmalardır.

Niğde’nin Ortaçağ şehir dokusu içinde Alâeddin ve Sungur Bey camileri en büyük ölçekli dini yapılardır. Her iki cami de plan, taç kapı ve mihrap tasarımları ile benzerlik gösterirler. Camiler kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, çok destekli ve çok bölün-

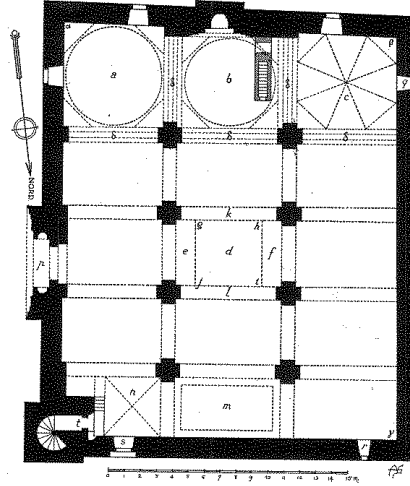
¹ Bu çalışmada 2011 yılında Paris’te yapılan “14th International Congress of Turkish Art, (Paris, 19-21 September 2011)” bildiri olarak sunulan konu geliştirilerek, farklı içerikte yeniden ele alınmıştır.

² Taç kapılar için bkz. Bayburtluoğlu, 1976, ss. 67-106; Tuncer, 1982, ss. 61-76; Ünal, 1982; Tuncer, 1986, ss. 72-116; Tuncer, 1997a, ss. 113-126; Tuncer, 1997b, ss. 105-152; Çakmak, 2001; Durukan, 2002, ss. 261-274; Ögel, 2006, ss. 469-486; Bakırer, 2008, ss. 53-71; Caner ve Bakırer, 2009, ss. 13-30; Mihraplar için bkz. Bakırer, 1976; Diez ve Aslanapa, 1960, ss. 294-304; Bakırer, 1978, s. 125-146.

tülü, Alaeddin Camii mihrap önünde yan yana üç kubbeli, Sungur Bey Camii restitüsyon planına göre mihrap önu ard arda dört kubbeli yapılardır.

Niğde Alâeddin Camii

Niğde Alaeddin Camii, şehrin İç Kalesi'nin içinde, güneyde yer alır³. Alâeddin Camii'nin doğu taç kapısında kavsaranın üzerinde kuşatma kemerinin altında mermer üzerine sülüsle yazılmış iki satırlık inşa kitabesi bulunur (Özkarıcı, 2001, ss. 45-46). Bu kitabedeki “*İslamın ve Müslümanların yardımcısı, dinin ve dünyanın gelişmesine yardım eden, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, meliklerin meliki, şahların şahı, büyük sultan Keyhüsrev'in oğlu Keykubad'ın hükümdarlığı zamanında, Allah'ın merhametine ve yardımuna muhtaç zayıf kul Abdullah'ın oğlu Beşare ...*” bilgisiyle caminin 620 H./1223 M. yılında I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) döneminde Emîr-î Ahur Abdullah oğlu Zeyneddin Beşare Bey'in Müstenireddin'e inşa ettirmesini emrettiği okunmaktadır (Özkarıcı, 2001, ss. 45-46). Çok ilginçtir ki yapının banisi Zeyneddin Beşare Bey, dönemin Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad adına yaptırdığı ve kitabesinde övgüler yağdırdığı bu caminin inşa edildiği yılda (1223 tarihinde/ayını yıl) Keykubad tarafından öldürtülmüştür (Gabriel, 1962, ss. 30-31; İbn Bibi, 1996, ss. 283- 290; Turan, 1984, ss. 340-342; Akşit, 2007, s. 128). Camide ayrıca doğu taç kapıda alttaki kuşatma kemerinin kilit taşı çevreleyen, batıdaki kubbe eteğinde ve orta sahının batı kemerinin yüzeyinde sülüsle yazılmış usta kitabelerinde yinelenen “*Mahmud'un oğulları Üstâd Sıddık ve kardeşi Gazi'nin eseri*” adları yer alır (Gabriel, 1962, s. 30; Sönmez, 1989, ss. 238-242; Bayburtluoğlu, 1993, ss. 92-94; Tuncer, 1997a, ss. 120-121; Özkarıcı, 2001, ss. 46-47).

Cizim 1. Niğde Alâeddin Camii, plan (A. Gabriel, 1931)

³ Niğde Alâeddin Camii için bkz. Gabriel, 1931, s. 117-122 ; Gabriel, 1962, s. 27- 31; Ögel, 1966, s. 14- 16; Bakırer, 1976, ss. 146- 148, Şek. 22; Bayburtluoğlu, 1976, s. 79; Ünal, 1982, Lev. VI/11; Sönmez, 1989, ss. 238-242; Bayburtluoğlu, 1993, ss. 92-94; Özkarıcı, 2001, ss. 33- 50.

Plan

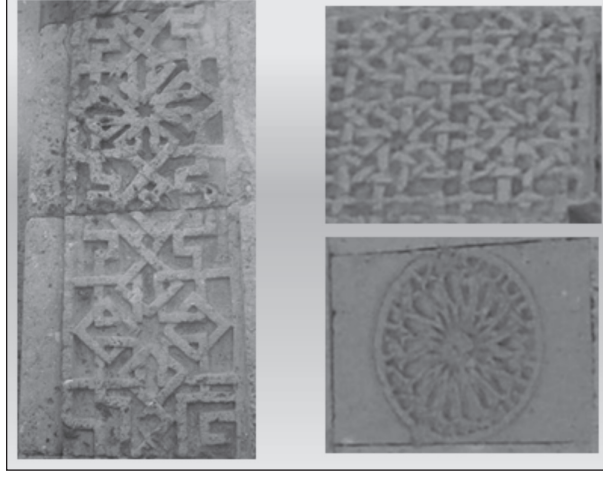
Niğde Alaeddin Camii kuzey- güney yönünde dikdörtgen planlı, çok destekli ve çok bölümlü, mihrap önü yan yana üç kubbeli ve avlusuz plan tipindedir (Çizim 1). Büyük ölçüde dışa kapalı olan camide kuzey cephenin doğu köşesi ile doğu cephenin yaklaşık ekseninde (eksenden hafif kuzeye kaymış) iki taç kapı bulunur. Yapı batıdaki dış surlara yakın yerleştirildiği için doğu cephedeki anıtsal taç kapı önünden geçen ana yola ve şehre yönlendirilmiştir. Taç kapılarının arasındaki kuzeydoğu köşede yükselen minare yatay kurulumlu cephelerdeki düşey etkiyi artırarak bu öğeleri vurgular. Harimin güney duvarında eksenden hafif doğuya kaymış olan mihrap hem içe, hem de dışa kademelidir.

Fotoğraf 1. Niğde Alaeddin Camii, kuzey cephe, taç kapı ve minare

Kuzey Taç Kapı

Caminin kuzey cephe duvarlarından yüksek, dört sıra mukarnas kavsaralı taç kapı zeminden 0.80 m. yükseklikte, 3. 36 m. genişlikte ve 0. 44 m. derinliğindedir (Fotoğraf 1). Bugün zeminden yüksekte yer alan taç kapının önünde özgününde merdiven basamakları olmalıdır. Taç kapıyı dıştan düz- içbükey- düz olarak dizili bezemeli üç bordür kuşatır. İçteki 0. 37 m. genişliğindeki en geniş bordür taç kapıya hâkimdir. Silindirik gövdeli sütuncelerle sınırlanan taç kapı nişinin derinliği az olduğu için iki yanında (yan yüzlerinde) yan nişler bulunmaz. Taç kapı mukarnaslı kavsarası, sivri kuşatma kemeri, silindirik gövdeli sütunceleri, düz kemerli giriş kapısı ve içteki bordürde sekiz karenin kesişmesiyle biçimlenen sekiz kollu yıldız kompozisyonlu bezemeleriyle dikkati çeker (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Niğde Alâeddin Camii, kuzey taç kapı, bezeme, ayrıntı

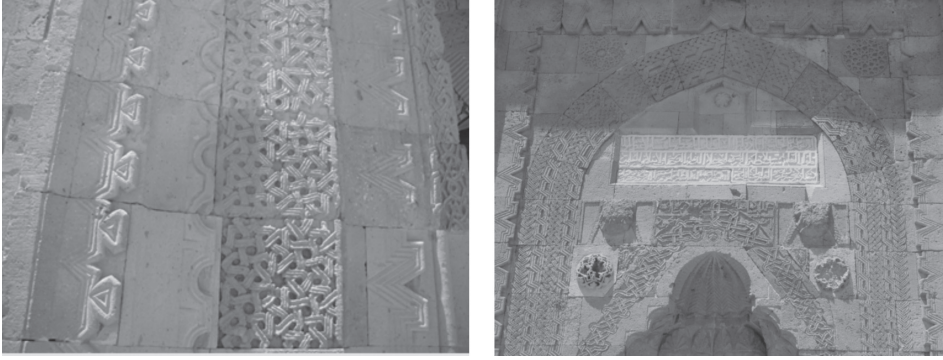
Harimin kuzeydoğusundaki haç tonozla örtülen birim aracılığıyla düz tonozla örtülü bey mahfiline açılan taç kapı konumuyla farklılık yaratır. Kapının doğu köşeye alınmasında bey mahfilinin konumu etkilidir. İdeal bir tasarımda kuzey- güney yönünde dik-dörtgen planlı kurgulanmış bir caminin kuzey cephe ekseninde/ortasında, çoğunlukla da içteki mihrapla da aynı eksenle doğrusal aksı vurgulayan taç kapılar yer alır. Taç kapıların konumunda caminin kale içinde oluşu, şehirle ve çevresindeki yapılarla ilişkisi önem taşır. Yine de dolaylı da olsa camideki bey mahfili ve harimin ortasındaki aydınlık açıklığı aracılığı ile dikey vurgu yaratılmıştır.

Fotoğraf 3. Niğde Alaeddin Camii, doğu taç kapı

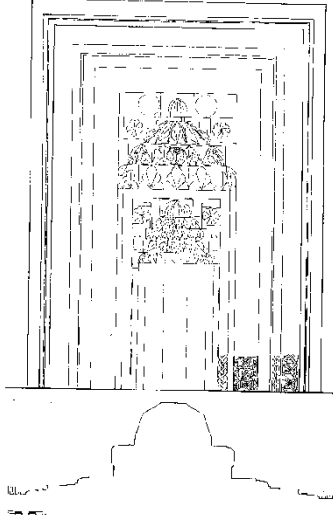
Doğu Taç Kapı

Alâeddin Camii'nin doğu cephesinde yaklaşık güneyden 0. 89 m., kuzeyden 0. 98 m. dışa taşkın ve beden duvarlarından yüksek 6.93 m. genişliğinde, 10.70 m. yüksekliğinde, 1.34 m. derinliğindeki anıtsal taç kapının cepheye oranı 1/4.15'dir (Fotoğraf 3). Yedi sıra mukarnas kavsaralı taç kapı nişinin yan yüzlerinde beş cepheli, dört sıra mukarnas kavsaralı yan nişler yer alır. Bu nişler zeminden 0.53 m. yükseklikte, 0.70 m. genişlik, 1.50 m. yükseklik, 0.30 m. derinliğindedir. Dıştan düz-içe pahlı/eğimli-düz-içbükey-düz (en geniş)-içbükey olarak sıralı kademeli altı bordürün çevrelediği taç kapı dışbükey profilli konsollara oturan basık kemerli kapıyla harime açılır. Dıştaki iki bordür bezemesiz, üçüncü bordür altı kollu yıldız kesiti, dördüncü bordür daire kesiti/yarım daire, beşinci bordür yıldız örgü, altıncı bordür dörtgen ve üçgen kesitli süslemelere sahiptir. Geniş olan beşinci bordürü kırık çizgilerle biçimlenen sekiz kollu yıldız motifleri, kavsara köşeliklerini yıldız ve palmetlerle bezeli olduğu anlaşılan delik işi kabaralar ile üzerlerini örgülü saçlı insan başları süslemektedir (Fotoğraf 4). Araştırmacılar Ögel (1966, s. 15) iki insan başının kozmolojik anlamlı ay ve güneşi simgelediğini belirtmektedir. İnsan başları caminin dışında ve içinde yinelenerek adları verilen sanatçılardan üstad Sıddık ve kardeşi Gazi'yi de simgeleyebilir. Kavsarayı geometrik bezeli iki kemer kuşatır. Dört sıra mukarnaslı konsollara oturan dıştaki kuşatma kemerinin yüzeyi üç, iki, dört ve iki şeritli geçme-örgü motifleriyle bezenmiştir. Ayrıca özellikle kavsaranın mukarnas başlangıcı aralarında ve yan niş kavsara köşeliklerinde geometrik süslemeli rozetler dikkati çeker. Taç kapı harimde aydınlık açıklığı aracılığıyla mihraba yönlendirilerek taç kapı-mihrap ilişkisi araştırmacılar Ç. Caner ve Ö. Bakırer'in (Caner ve Bakırer, 2009, ss. 13-30, 17- 18) belirttiği gibi kırık aks yaklaşımı göstermektedir.

Fotoğraf 4. Niğde Alâeddin Camii, doğu taç kapı, bezeme, ayrıntı

Alâeddin Camii'nin taç kapılarında alçak/yüzeysel kabartma işlenmiş geometrik süslemeler yoğundur. Her iki kapıyı da yıldız, dörtgen kesitleri ile yıldız örgüler ve çeşitli rozetler bezeler. Yapının inşa edildiği 1223 tarihi, bir başka deyişle 13. Yüzyılın ilk çeyreği geometrik süslemenin en yoğun tercih edildiği yıllardır (Ögel, 1966, ss. 14-15).

Çizim 2. Niğde Alâeddin Camii, Mihrap, plan ve görünüş (Ö. Bakırer, 1976)

Fotoğraf 5. Mihrap, genel görünüm

Mihrap

Alâeddin Camii'nin taş mihrabı da taç kapılarla benzer kurgu ve bezemeleri ile öne çıkar. Mihrap güney duvarda bitişiğine minber yerleştirilebilmesi için eksenden doğuya kaydırılmıştır. Ayrıca güney duvarın önündeki kubbeli üç birimden özellikle mihrabın bulunduğu ortadaki birim, kemerlerin iç yüzeyine yapılan üç dışbükey silme ve kubbeye geçişlerdeki mukarnaslı tromplarla hareketlendirilmiştir. Dışta dikdörtgen nişli ve dört sıra mukarnas kavsaralı, içte beş cepheli ve beş sıra mukarnas kavsaralı iç içe iki mihrap kurgusu yer alır (Çizim 2, Fotoğraf 5). 4.50 m genişliğinde ve 5.48 m yüksekliğindeki mihrap, dıştan içbükey-düz-dışbükey-düz-düz- içbükey-düz olan yedi bordürle kuşatılmıştır. Mihrabın geniş olan dıştan dördüncü ve yedinci bordürü yinelenen karelerle farklı yönlerde kesişen düz şeritli süslemeler içerir. Yedinci/en geniş bordürü bezeyen kesişen karelerin oluşturduğu sekiz kollu yıldız kompozisyonları mihraba hâkimdir. Bordürler arasındaki dar şeritleri iki şeritli zencirek ve yarım dairelerin düşey yinelenerek oluşturduğu motifler süsler. İçteki mihrabı üç şeritli örgü motifleriyle süslü bir bordür kuşatır. Her iki kavsara köşeliğinde dokuz, on ve on bir yapraklı çiçekle bezemiş rozetler yer alır. Dikdörtgen nişli mihrabın kavsarasında alt sıradaki mukarnasın arasında dört kez yinelenen Allah, en üstteki tek mukarnasın çevresine ise Kelime-i Tevhit yazılmıştır.

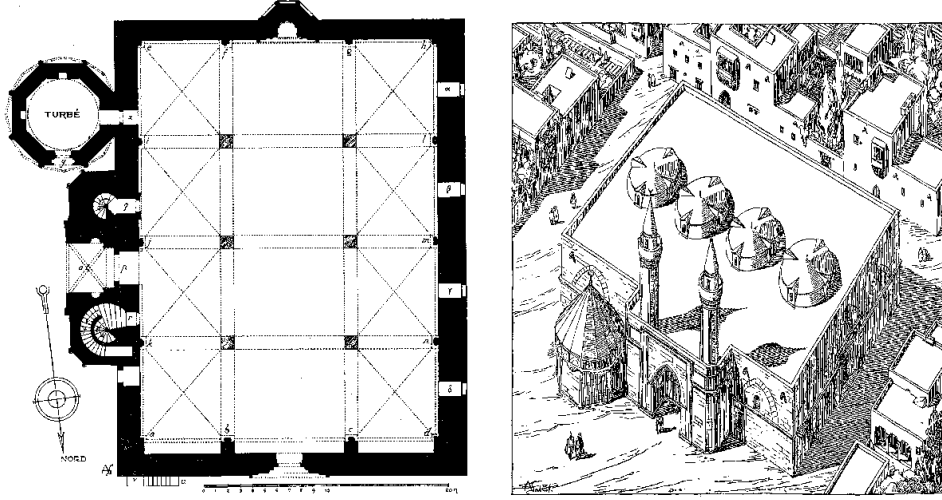
Niğde Alâeddin Camii'nin kuzey ve doğu taç kapıları ile mihrabı kurgu, malzeme-tekniği, yüzey işleniş ve bezeme dili açısından örtüşmektedir. İç içe olan iki mihrap adeta iki taç kapının (kuzey ve doğu) içe yansıtılmış, aktarılmış görünümünü sunarlar. Özellikle taç kapılar ve mihrabın süsleme programında karelerin yinelenmesi/kesişmesi, yarım dairelerin (daire kesitlerinin) düşey dizilimi, iki ve üç şeritli geçmeler/örgüler, çok yapraklı çiçeklerle bezeli rozetler ortaktır. Ayrıca iki taç kapının arasındaki kübik kaideli,

sekizgen pabuçluklu, silindirik gövdeli, tek şerefeli minarenin cepheler ve taç kapılar ile uyumu sağlanmıştır. Özellikle pabuçluğun cephelerini sınırlayan altta üç şeritli örgü motifleri ile sivri kör kemerlerin yüzeyini bezeyen dört şeritli geçmeler ve dönüşümlü yinelenen iki renkli (sarı- beyaz) kesme taşların kullanımı (almasıık) minareye dikkat çekmektedir.

Niğde Sungur Bey Camii

İkinci örneğimizi Alâeddin Camii'nden 112 yıl sonra inşa edilen Sungur Bey Camii oluşturmaktadır⁴. Sungur Bey Camii kalenin güneybatı eteğinde eğimli bir arazi üzerinde yapıldığı için doğu cephesi bugünkü yol seviyesinin altında, diğer cepheleri ise üstünde kalmıştır. Yapının doğu taç kapısı üzerinde, doğudaki taç kapının kuzeydeki minaresinin kaidesinde vergi kitabeleri (iki vergi kitabesi), minberinde inşa kitabesi, kuzey ve doğudaki ahşap kapılar ile mihrapta çeşitli ayet kitabeleri yer alır (Gabriel, 1931, ss. 132-135; Tütenk, 1972, ss. 402- 404; Özkarcı, 2001, ss. 67- 72). Minare kaidesindeki sülüsle yazılmış üç satırlık kitabede ise “ ...736 H./1335 M. senesi aylarında ahiret azığı olarak büyük Emîr Seyfeddin- Allah devletini desteklesin- millet üzerine şöyle emrettiği biline, bugünden sonra Allah'ın koruduğu Niğde'de Mesih'in milletinden olan diğer gariplerden cizye haraç alınmaya...” ifadesiyle Niğde'de yaşayan Hıristiyanlardan cizye ve haraç alınmayacağı vurgulanmıştır (Tütenk, 1972, ss. 402- 404; Özkarcı, 2001, ss. 67- 68). Taç kapıda giriş kapısının üzerine sülüsle yazılmış iki satırlık vergi kitabesinde “...Karamanoğlu Sultan Pir Ahmet Han ve Kasım Han'ın emirleri ile yazıldığı, tiftik, güherçile ve çingî mallarından, bezir ve koyun vergilerinden bundan sonra beyler ve kadılarca Niğde halkından hiçbirşey alınmasın...874 H./1469- 1470 M. senesinde yazıldı...” bilgisi dönemin halkı için vergi baskısı ve sorunu olduğu anlaşılmaktadır (Tütenk, 1972, ss. 402-404; Özkarcı, 2001, ss. 68- 69). Sungur Bey Camii'nin bugün mevcut olmayan özgün minberi Niğde'deki Dışarı/Hüsamettin Çelebi Camii'ne taşınmıştır. Bu minberin taht altı kısımlarındaki alt ve üst panolardaki tek satırlık sülüs yazıda, İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın (1316- 1335) zamanında Niğde Valisi Sungur Ağa tarafından Muallim oğlu Hacı Ebubekir'e yaptırıldığı ve baninin Sungur Bey olduğu belirtilmiştir.

⁴ Sungur Bey Camii için bkz. Gabriel, 1931, ss. 132- 135; Gabriel, 1962, ss. 32- 41; Tütenk, 1972, ss. 402-404; Bakırer, 1976, ss. 213-215, Şek. 69; Ünal, 1982, s. 26, Şek. 69-70; Akmaydalı, 1985, s. 147- 178; Tuncer, 1986, s. 35- 36; Tuncer, 1992, s. 154- 156; Bakırer, 2000, s. 73- 84; Özkarcı, 2001, 50 – 72; Esin, 2005.

Çizim 3. Niğde Sungur Bey Camii, restitüsyon planı ve görünüş (A. Gabriel, 1931)

Plan

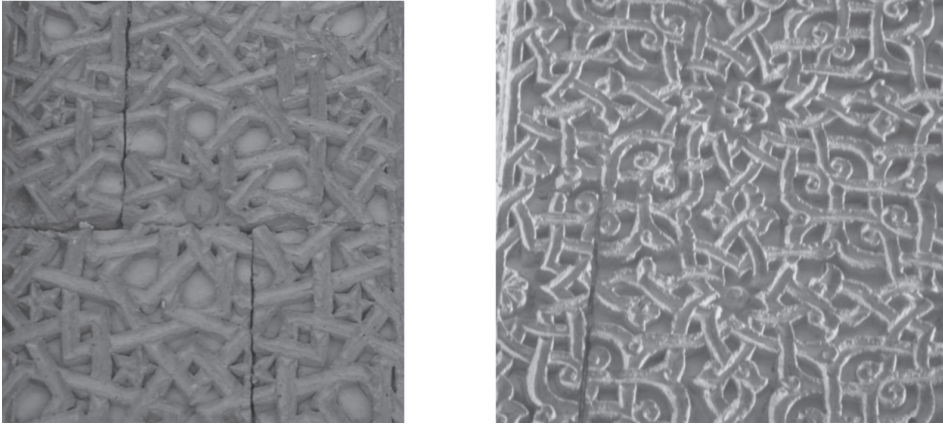
Sungur Bey Camii kuzey- güney yönünde dikdörtgen planlı, çok destekli, mihraba paralel yedi sahınlı bir yapıdır (Çizim 3). 18. yüzyılın ortalarında büyük bir yangın geçiren yapı büyük ölçüde özgünlüğünü yitirmiştir. Araştırmacılarından Gabriel'in (1931, ss. 132- 135) restitüsyon planına göre, yapı çok destekli ve çok bölüntülü (on iki), mihrap önü ard arda dört kubbeli, diğer birimleri haç tonozlarla örtülüdür. Caminin yaklaşık kuzey cephe ve doğu cepheleri ekseninde birer taç kapı ile kuzey cephenin doğusunda bir kapı ve doğu cephenin güneyine bitişik sekizgen kaideli ve sekizgen gövdeli bir türbe yer alır. Doğü cephedeki taç kapı çifte minarelidir. Harimin güney duvarı eksenindeki beş cepheli mihrap harime çok az, dışı ise üç cepheli olarak oldukça taşkındır.

Fotoğraf 6. Niğde Sungur Bey Camii, kuzey cephe, taç kapı

Kuzey Taç Kapı

Caminin kuzey cephesinin ortasındaki taç kapı içteki mihrap ile aynı eksendedir (Fotoğraf 6). Yol seviyesindeki kuzey cepheyi yaklaşık ortasından yatay olarak kateden, üstten düz- düz- dışbükey- düz (bezeli)- dışbükey beş silme ikiye ayırarak taç kapının üzerinde dik açılı/ters U biçiminde kademe yapmaktadır. Taç kapı üzerine eksendeki iki kademeli silmeyle kuşatılan dikdörtgen çerçeveli ve daire madalyonlu bir pencere eklenerek taç kapı- pencere algısı bütünleştirilmiştir. Taç kapı 0.13 m. dışa taşkın, 6.50 m. genişliğinde, 4.75 m. yüksekliğinde enine (doğu- batı yönünde) dikdörtgen kurguludur. Kapıyı dıştan düz- içe pahlı-dışbükey-içe pahlı-düz (geniş)-içbükey-düz (en geniş)-içe pahlı-dışbükey-dışbükey-eğri-dışbükey-içe pahlı-düz-içe pahlı olan çok sayıda dışbükey silme ve bordür kuşatmaktadır. Dışa taşkınlığı az, yüksekliği hiç olmayan ve kavsarasız düzenlemesi ile farklılaşan taç kapının bezemeleri ise çok yoğundur. Kapıda kademeli dizilen farklı genişlikteki bordür ile silmeleri geometrik ve bitkisel motifler süsler. 0.50 m. genişliğindeki (dıştaki geniş) bordürü on kollu yıldızlar ve aralarındaki beş kollu yıldızlar ile 0.52 m. genişliğindeki (içteki en geniş) bordürü on iki ve sekiz kollu yıldızların kollarının sap oluşturduğu ters ve düz palmetler süsler (Fotoğraf 7). Kapı sövesinden başlayan içteki bordürün yüzeyi altıgenlerle biçimlenen altı kollu yıldızlarla süslenerek kapının üzerine yaklaşık eksene çift başlı kartal motifi işlenmiştir. Alışılmışın dışında betimlenen kartal motifinin caminin banisi Sungur Bey'i simgeliyor olabileceği belirtilmektedir. Basık kemerli kapının kemer köşeliğinde spiraller oluşturan kıvrık dallardan çıkan rumi ve palmet motifleri görülür. Ayrıca gerçek kuntekari tekniğindeki çift kanatlı ahşap kapının sekiz ve beş kollu yıldız bezemeleri taç kapıyla bütünleşir.

Fotoğraf 7. Niğde Sungur Bey Camii, kuzey cephe, taç kapı, süsleme, ayrıntı

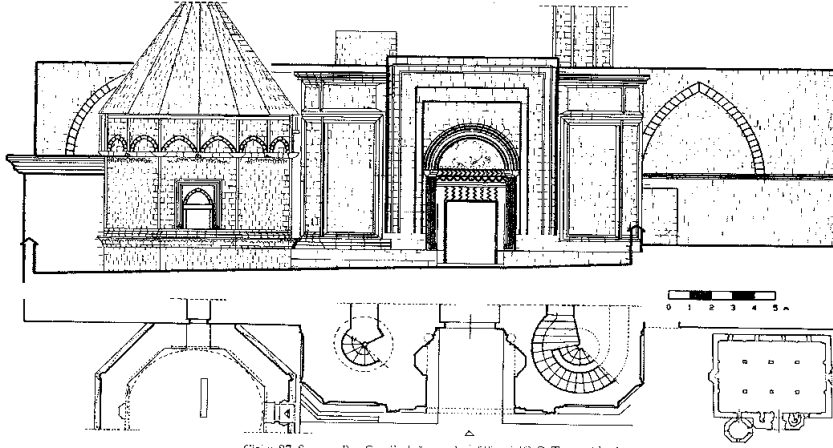
Kuzey cephenin doğu köşesinde bugün açıklığı örülmüş/kapatılmış, zeminden 3.06 m. yükseklikte bulunan ve orijinalinde merdivenlerle ulaşıldığı anlaşılan bey mahfiline kapısı yer alır. Bey mahfiline açılan dikdörtgen biçimli kapıyı da cepheleri yatay olarak dolaşan silmeler kuşatır.

Fotoğraf 8. Niğde Sungur Bey Camii, doğu cephe

Doğu Taç Kapı

Sungur Bey Camii'nin doğu cephesinde eksenden kuzeye kaymış oldukça dışa taşkın, çifte minareli taç kapı ile cephenin güneyine bitişik bir türbe ve kuzeyde minare kaidesine bitişik (açıklığı örülmüş minareye açılan) bir kapı vardı (Çizim 4, Fotoğraf 8). Yapının doğu cephesi taç kapı, bitişikteki minareler ve türbesiyle şehrin güney kale kapısının karşısına yönlendirilerek ön cephe vurgusu artırılmıştır. Ayrıca caminin doğu taç kapısı Anadolu'daki son çifte minareli taç kapı örneğidir.

Çizim 4. Niğde Sungur Bey Camii, doğu cephe, çizimi (O. C. Tuncer, 1986)

Doğu taç kapı beden duvarlarından 3.92 m. dışa taşkın, minare kaideleri ile birlikte taç kapı genişliği yaklaşık 16.00 m., yüksekliği 11.00 m.'dir. 6.80 m. genişliğindeki taç kapıya eklenen minarelerin dikdörtgen prizmal kaidelerinin köşeleri pahlanarak yaklaşık kapı yüksekliğine kadar uzanmaktadır. Taç kapı ile bitişiğindeki minare kaideleri ve türbenin geniş yer kaplaması cephede yatay vurguyu artırarak, özgününde minarelerin yarattığı düşey etkiyle dengelenmeye çalışılmıştır. Minare kaidelerinin ön ve yan yüzleri bazıları bezemeli kademeli bordür ve dışbükey silmelerle hareketlendirilerek altta düşey, üstte enine dikdörtgen panolara ayrılmıştır. Büyük ölçüde yıkılan minarelerden yalnızca kuzeydeki sekizgen gövdeli olarak yeniden yapılmıştır. Özgün minarelerin silindirik gövdeli oldukları eski fotoğraflarından anlaşılmaktadır (Özkarıcı, 2001, ss. 53- 54).

Fotoğraf 9. Niğde Sungur Bey Camii, doğu cephe, taç kapı

Taç kapıyı dıştan düz-dışbükey-düz-dışbükey-dışbükey-dışbükey-düz-içe pahlı-düz olarak sıralı farklı genişlikte silme ve bordürler kuşatır. Taç kapı bordürlerini süsleyen bezemeler tahrip olduğu için yapılan onarımlarından sonra yalnızca bir kısmı algılanabilmektedir. İçteki geniş bordürlerin yüzeyi sekiz, on ve on iki kollu yıldızlarla süslenmiştir. Minare kaideleriyle bütünleşen taç kapı nişinin 4.00 m. genişlik, 4.15 m. derinliğinde ve kaburgalı haç tonozla örtülü olması farklı bir uygulamadır (Fotoğraf 9). Araştırmacıların çoğu yapıda taç kapı nişinin derinliğinin fazlalığını dikkate alarak eyvan kuruluşlu olarak tanımlamışlardır (Ünal, 1982, s. 26). Taç kapının yan yüzlerinde zeminden 1.17 m. yükseklikte, 0.50 m. derinliğinde ve 2.22 m. yüksekliğinde üç cepheli yan nişler yer alır. Yan nişlerin cepheleri ve kavsaraları yatay ve dikey dışbükey silmelerle belirginleştiril-

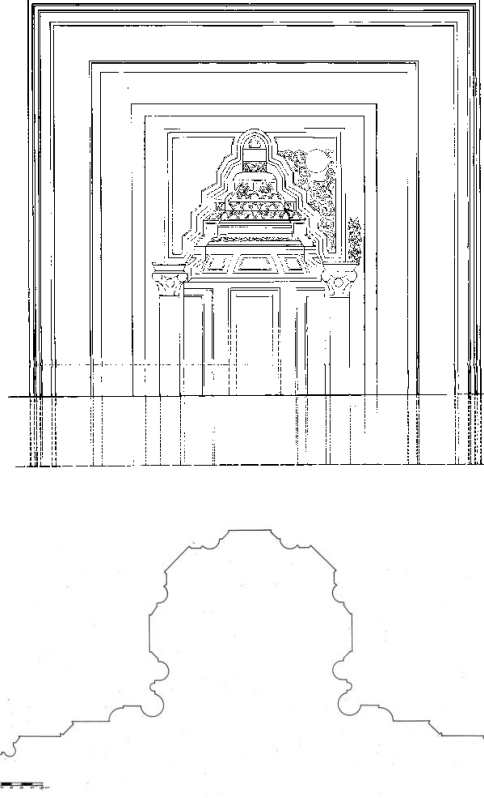
miştir. Geçmeli taşlarla biçimlenen düz kemerli giriş kapısının yüzeyi bezemelidir. Kapının üzerinde tonoz alınlığında ortada büyük, yanlarında küçük dairelerle biçimlenen gül pencereler de taç kapı kompozisyonuna dâhil edilmiştir. Taç kapı nişinin derinliği kuzey ve güney duvarlarda geniş yüzeyler yaratılması ve süslenmesine olanak vermiştir. Nişin kuzey ve güney duvarları dikdörtgen panolara ve bordürlere ayrılarak çoğunluğu bitkisel olan, geometrik ve figürlü bezemelerle kaplanmıştır. Özellikle spiral kıvrık dalların aslan, at, balık, boğa, ejder, fil, köpek, kuş, maymun, oğlak, panter, sıçan, tavşan gibi hayvan başlarıyla sonlandığı bordürler çok özeldir. Figürlerin gösteriminde büyük boyutlu ve çoğunluğu memeli hayvanların yalnızca başı, üst köşelere yerleştirilen kuşlar ise kıvrık dallara tutunmuş/konmuş tüm vücutları ile gösterilmiştir (Fotoğraf 10). Bu figürleri bazı araştırmacılar burçlarla ya da oniki hayvanlı Türk takvimi, bazıları ise vakvak ağacı betimleri ile ilişkilendirmişlerdir (Özkarıcı, 2001, s. 59). Kuzey yan nişin kenar köşeleri dışbükey silmelerle ayrılarak yüzeyleri geometrik ve bitkisel motiflerle bezenmiştir. Farklı olarak güney yan nişin kenar köşelerine iki sıralı dikey ve yatay dışbükey silmelerin yerleştirilmesiyle altı yüzey elde edilmiştir. Kuzey yan nişin kavsarası kademeli silme ve bordürlerle, güney yan nişin kavsarası ise aralarındaki yatay -dışbükey silmelerle ayrılan altta ve üstte iki sıra mukarnas dizisiyle sonlanır.

Fotoğraf 10. Niğde Sungur Bey Camii, doğu cephe, taç kapı, yan niş ve bezeme, ayrıntı

Mihrap

Sungur Bey Camii'nin mihrabı kurgu (plan, elemanları) ve bezemeleri ile kuzey ve doğu taç kapıların bileşimi bir düzenleme yansıtır. Mihrap aynı eksende oluşu (kuzey- güney), enlemesine kurgusu, bordür- silmelerin dizilimi ve süslemesi ile kuzey taç kapıya, derinliğinin fazlalığı, yan nişlerin düzeni ve bazı bordür süslemeleri ile doğu taç kapıya benzerlik gösterir. Mihrapta ve taç kapılarda tüm motiflerin yüksek kabarma işlenmesi de ortak özelliklerdir.

Çizim 5. Niğde Sungur Bey Camii, mihrap, plan ve görünüş (Ö. Bakırer, 1976)

Kuzey cephedeki taç kapı gibi duvarları yatay olarak kateden kademeli silmeler mihrabın üzerinde de adeta tepelik oluşturmuştur. Harimin güney duvarı ortasındaki mihrap 0. 17 m. içe/harime, üç cepheli olarak dışa taşkındır (Çizim 5). 5. 13 m. genişliğinde ve 5. 35 m. yüksekliğinde ve 1. 60 m. derinliğindeki mihrap nişi beş cepheli, 1. 60 m. yüksekliğindeki kavsarası düz, dışbükey, içbükey silmeler ve aralarındaki mukarnas dizileriyle dolguludur⁵. Mihrabı dıştan düz- içe pahlı- dışbükey- içe pahlı- düz (en geniş 0. 40 m.)- içe pahlı- düz (içteki geniş 0. 35 m.)- içbükey- düz olarak sıralı farklı genişlikte dokuz silme ve bordür kuşaktır. Geniş bordürlerden dıştakinin yüzeyini on kollu yıldızlar, içtekinin yüzeyini on iki kollu yıldızların kollarında biçimlenen (kollarının sap oluşturduğu palmet) palmet motifleri bezemektedir. Mihraptaki yıldız örgülü bu iki şeridin bezemeleri kuzey taç kapının iki geniş bordürü ile doğu taç kapının kuzey ve güney duvarlarındaki bordürlerde de karşımıza çıkmaktadır. İçteki iç bükey bordürün yüzeyine sülüs ile Ayet-ül- Kürsî yazılmıştır. Beş cepheli/kenarlı mihrap nişini silindirik gövdeli

⁵ Sungur Bey Camii' nin özgün mihrabı yapının zemin seviyesi yükseldiği için daha yüksek olmalıdır. Bakırer (1976, s. 213) mihrabın zemine gömülü kısmıyla 6. 30 m. - 6. 40 m. arasında olabileceğini belirtmektedir.

ve bitkisel bezeli başlıklı sütunceler sınırlar. Nişin kenar köşeleri kademeli dışbükey silmelerle vurgulanmıştır. Bu silmeler kavsaranın başlangıcında da her bir kenara rastlayacak şekilde dikdörtgenler oluşturur. İçbükey ve dışbükey silmelerle bordürler kavsarada yatay dizilmiştir (Fotoğraf 11). Kavsaranın köşeliklerini kıvrık dallar ve rumilerin çerçeve oluşturduğu palmet motifleri süsler. Mihrap süslemelerine iki geniş bordür ile kavsara köşeliklerindeki kabaralar hareketlilik kazandırır. Dış bordürün üst köşeleri ve aralarında birerden dört, iç bordürün üst köşeleri ve aralarında birerden üç ve kavsara köşeliklerinde birerden iki delik işi tekniğinde işlenmiş dokuz kabara yer alır. Bezemeli (burmalı) silmelerle kuşatılan kabaların çoğu yıldız motifleriyle süslenmiştir. Ayrıca mihrabın üç cepheli olarak dışa taşkın bölümü de kenar köşelerini ve üzerini sınırlayan dışbükey silmeleri ile bir anlamda için dışa yansımasıdır.

Fotoğraf 11. Niğde Sungur Bey Camii, mihrap, bezeme, ayrıntı

Ortaçağ Türk mimarisinde Niğde Sungur Bey Camii mihrabı, içe ve dışa yansıyan derin nişi, özellikle kademeli dışbükey ve içbükey silmelerle biçimlendirilen nişi- kavsarası – bordürleri- tüm yüzeylerin yoğun bezenmesi ve dokuz kabarası ile ünük bir örnektir.

Niğde Ak Medrese

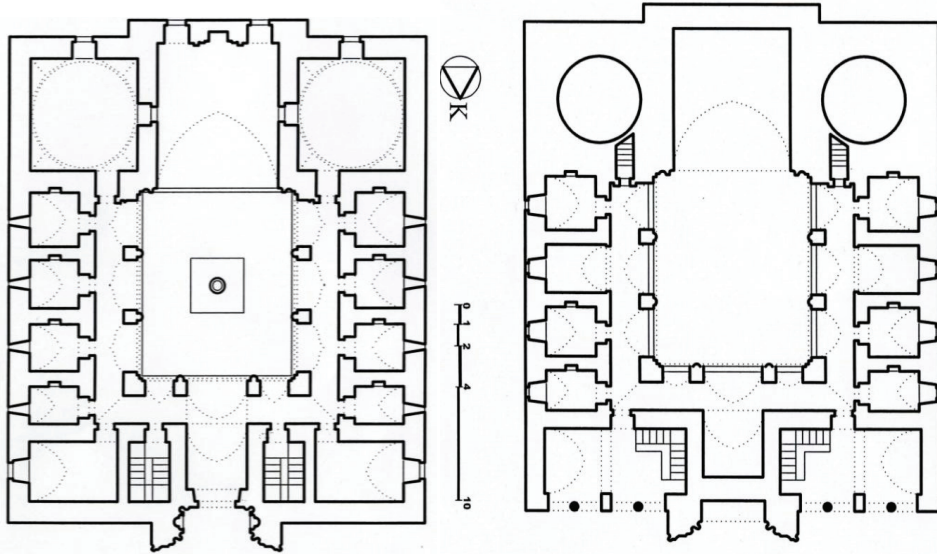
Üçüncü örneğimiz hem beylikler döneminin, hem de Karamanoğulları Beyliği'nin en anıtsal yapısı Niğde Ak Medrese'dir.

Niğde'de Saruhan Mahallesi, Ak Medrese Sokak'ta yer alan yapı, banisinin adına izafeten “*Ali Bey*” ile bazı kaynaklarda “*Medresetü'l Beyza*” ve “*Ak Medrese*” adlarıyla tanınır⁶.

Niğde Ak Medrese'nin kitabesi ve vakfiyesi mevcuttur. Taç kapının basık kemerli giriş kapısı üzerinde sülüsle yazılmış üç satırlık inşa kitabesinden 812 H./ 1409- 1410

⁶ Niğde Ak Medrese için bkz Gabriel, 1931, ss. 137-142; Uzunçarşılı, 1942, ss. 55-69; Ülgen, 1942, ss. 81-82; Diez, Aslanapa ve Koman, 1950, ss. 166-175; Kuran, 1969, ss. 217-219; Sözen, 1970, s. 194; Bilici, 1985, ss. 116-125; Aslanapa, 1977, s. 36, 115; Türkmen, 1989, s. 126; Özkarcı, 2001, ss. 109-121; Şaman Doğan, 2001, ss. 211-220; Esin, 2005; Dülgerler, 2006, ss. 114-115; Şaman Doğan ve Bilget, 2011, ss. 95-118.

M. yılında Ali Bey tarafından yaptırıldığını öğrenmekteyiz⁷. Kitabede geçen“...*Büyük sultan şahların şahı, milletlerin gözetleyici meliki, dünya ve dinin yücesi Alâe'd-din'in oğlu Sultan Mehmed- Allah onun mülkünü ebedi kulsun- idaresi günlerinde onun kardeşi Karaman oğlu Mahmud oğlu Halil oğlu Alâeddin'in oğlu din ve dünyanın büyüğü (Mehmet'in) kardeşi Ali, bu medresenin inşasını 812H yılında emretti.*” verisi bize Ali Bey'in Karamanoğlu soyunu/geçmişini betimlemektedir (Gabriel, 1962, s. 46; Özkarcı, 2001, s. 119). Medresenin yapımından altı yıl sonra düzenlenen Ali Bey'in 818 H./1415 M. tarihli vakfiyesinden medresenin işleyişine yönelik bilgiler edinmekteyiz (Uzunçarşılı, 1942, ss. 55-69). Beyliğin Osmanlılar karşısında varlık gösterme mücadeleleri ile geçen yıllarda Niğde'ye hâkim olan Ali Bey'in yaptırdığı Ak Medrese anıtsal mimarisiyle adeta bir manifesto örneğidir.

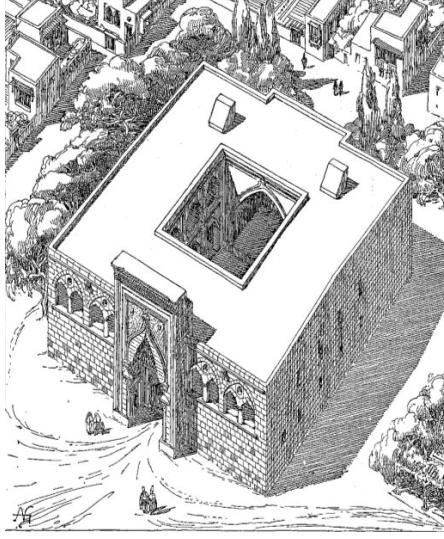

Çizim 6. Niğde Ak Medrese, alt ve üst kat rölöve planları (A. Kuran, 1969)

Plan

Medrese kuzey- güney yönünde dikdörtgen planlı, açık avlulu, avlusu üç yönden revaklı, iki eyvanlı ve iki katlı simetrik bir yapıdır (Çizim 6). Medresenin kuzey cephesi yol seviyesinin altında kalmıştır. Kuzey cephe ekseninde taç kapı ile üst seviyede duvar-sütun- paye- sütun- duvar dizilimli desteklere atılan kemerlerle oluşturulan galeri yer alır (Çizim 7).

⁷ Yapının kitabesi için bkz. Gabriel, 1962, ss. 46-47.

Çizim 7. Niğde Ak Medrese, genel görünüş, çizim (A. Gabriel, 1931)

Yapıda kuzey cephenin eksenindeki taç kapı ile ana eyvanın güney duvarı ortasındaki mihrap aynı/dikey ekseninde konumlanmıştır. Dikey/doğrusal aksta taç kapı- giriş eyvanı- avlu- havuz- ana eyvan ve mihrap bulunur. Kuzey cephede taç kapı, güney cephede ana eyvan dolayısıyla mihrabın cephesi dışa taşkın yapılarak vurgulanmıştır. Örnekte taç kapı ve mihrabın aynı eksene yönlendirilmeleri ideal bir uygulamadır.

Fotoğraf 12. Niğde Ak Medrese, taç kapı ve bezeme, ayrıntı

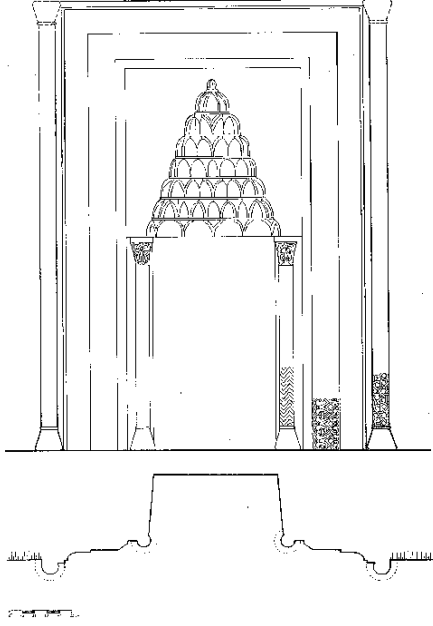
Taç Kapı

Ak Medrese'nin kuzey cephesi iki katlılığını dışa yansıtmak üzere düzenlenmiştir. Cephenin ekseninde 1. 56 m. dışa taşkın, 6. 10 m. genişliğinde, 12. 10 m. yüksekliğinde, 1. 90 m. derinliğinde yirmi bir sıra mukarnas kavsaralı taç kapı vardır (Fotoğraf 12). Beden duvarından yüksek taç kapının cephe- taç kapı oranı 1/3.55 m. dir. Şüphesiz ki iki katlı medresede cephe- taç kapı oran ilişkisi, yüksekliğin abartılması, taç kapı elemanlarının (sütunce, başlık, kuşatma kemeri, kavsara, yan nişler, tepelik vb.) değişimine neden olmuştur. Dıştan sütuncelerin sınırladığı taç kapıyı farklı genişlikte içbükey- düz- içe pahlı/eğimli- düz dört bordür kuşatır. Örnekte taç kapının daralarak uzaması ve yüksekliği yeni yüzeyler oluşturmakla birlikte, diğer taç kapılarda gördüğümüz yıldız örgülerle bezeli geniş bordürler yerini burada dar şeritlere bırakmıştır. Sütunce gövdelerinin alt kısmı palmet, üst kısmı ile kesik koni biçimli başlıkları kırık ve eğri çizgilerin kesişmesiyle oluşan geometrik süslemelerle kaplıdır. Sütunce gövdeleri ve başlığı burmalı bir silmeyle ayrılır. Taç kapının dört sıra mukarnas dolgulu tepeliği sütuncelerin başlığı ve üzerindeki dışa kademeli yastıklı aynı düzlemde sonlanır. Kapıdaki içbükey ilk şerit bezemesiz, ikinci bordür spiraller oluşturan kıvrık dallar ve yarım palmetler, üçüncü şerit sarmal olmuş kıvrık dal ve rumilerle süslenmiştir. Taç kapı nişini sınırlayan içteki sütunceler farklı düzenleme gösterir. Altta dikdörtgen prizmal, üstte iki sıra mukarnaslı bir kaide- nin üzerinde yükselen dört dilimli gövdeli sütuncelerin başlığı dört sıra mukarnaslı, dışa kademeli yastıklı piramidal bir külahla sonlanır. Mukarnaslı kavsaranın alttaki ilk 4- 5 sırası sütuncelerin üzerinde dışa kademe yaparak piramidal külahla sonlanır ve iki katlı başlık izlenimi yaratır. Bu mukarnaslı başlık ya da konsola üst kısmı ters kavisli (kilit taşı palmet motifine sap oluşturan) sivri kuşatma kemeri ile kemeri üç yönden kuşatan bezemeli bordürler oturur. İlk bordür kıvrık dalların spiraller oluşturduğu rumiler, ikinci şerit iki kırık çizginin kesiştiği geçme motifleriyle süslenmiştir. Kemerin yüzeyinde ikili zencirek/geçme, çerçevesinde ise dört şeritli zencirek/geçme motifleri vardır. Kemer köşelikleri on ikigenlerle kesişen farklı yönlerdeki düz silmeler ve merkezlerindeki çok yapraklı çiçeklerle süslenmiştir.

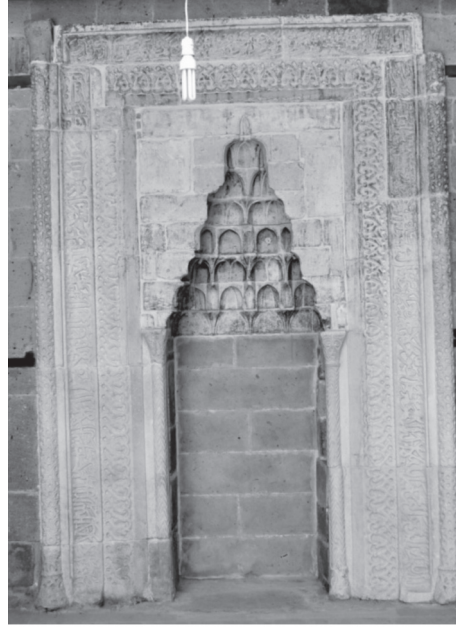
Taç kapı nişinin yan yüzlerinde, zeminden 0. 57 m. yükseklikte, 0. 50 m. derinliğinde beş cepheli, altı sıra mukarnas kavsaralı yan nişler vardır. Silindirik gövdeli ve kesik koni başlıklı sütuncelerle sınırlanan yan nişler, iki şeritli sarmal kıvrık dal ve rumilerle bezeli bir bordürle kuşatılmıştır. Yan nişin üzerinde bulunan iki yatay panodan alttaki/batıdaki yatay ve dikey kesişen kırık çizgilerle, doğudaki kesişen dairelerle, üstteki panoların ikisi de kesişen altıgenlerle oluşan altı kollu yıldızlar süslenmiştir. Taç kapı nişini genişleterek, derinlik yaratan yan nişlerle kavsara arasına yerleştirilen bu panoların varlığı ile mukarnas dizilerinin yüksekte başlaması taç kapının yüksekliğini aşmaya yönelik çözümlere ya da arayışlar olmalıdır.

Medreseye adını veren beyaz mermerler giriş kapısında ve üzerindeki kitabelikte karşımıza çıkar. Beyaz ve mor damarlı geçmeli taşlarla örülen basık kemerli giriş kapısının kilit taşı ve kemer köşeliği kıvrık dallar, rumi ve palmet motifleriyle bezenmiştir. Kemer kilit taşının ya da bazı örneklerde kemer başlangıcı ile kilit taşının yüzeylerinin bezenmesi ilk kez Sivas Gök Medrese (1271) taç kapısında görülmekle birlikte, İlhanlı

ve Karamanoğulları yapılarında yaygın, Erken Osmanlı yapılarında sınırlı örnekte yinelenmiştir. Kitabeliğin üst köşelerinde delik işi tekniğinde yapılmış bitkisel motifli kabaklar bulunur.

Çizim 8. Niğde Ak Medrese, Mihrap, plan ve görünüş (Ö. Bakırer, 1976)

Fotoğraf 13. Ak Medrese, mihrap

Mihrap

Medresenin ana eyvanının güney duvarı ortasındaki mihrap, kurgusu ve bezemeleri ile dıştaki taç kapının küçük bir modelidir (Çizim 8, Fotoğraf 13). Eyvana kademe yapan mihrap 2. 80 m. genişlik, 3. 80 m. yüksekliğinde dikdörtgen nişli ve sekiz sıra mukarnas kavsaralıdır. Mihrap bordürleri ile nişini (dıştaki ve içteki) koni kesitli kaide ve başlıklı silindirik gövdeli sütunceler sınırlar⁸. Sütunce- iç bükey- düz- içe pahlı/eğimli üç bordürle kuşatılan mihrabın tepeliği yoktur. Dıştaki sütunce gövdesi kırık çizgilerin kesişmesiyle meydana gelen sekiz kollu yıldız kompozisyonları ile bezenerek kaide ve başlıkları burmalı silmelerle ayrılmıştır. İçteki sütuncenin gövdesi yatay kırık çizgiler, başlıkları palmetlerle süslenmiştir. Mihrabın içbükey bordürünün (dıştan birinci) yüzeyine sülüsle iki farklı surenin ayetleri yazılmıştır. Sağ üst kenarda Bakara Sûresi, âyet 255- 256⁹, üst

⁸ Mihrap için bkz. Bakırer, 1976, ss. 238-239, Şek. 88, Res, 198-200.

⁹ Bakara Sûresi, âyet 255- 256: [Bağışlayan ve merhamet eden Allah'ın adıyla; 0 hayydir, kayyümdür. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi o'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaahat edebilir? O kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O'na hiçbir şey gizli kalmaz) O'nun bildiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbirşeyi tam olarak bilmezler. O'nun kürsüsü gökleri ve

sol kenarda ise Âl-i İmran Suresi âyet 18- 19 bulunur¹⁰. Ayrıca bordürün sol kenarına “*Yazan Hacı Ahmet*” yazılmıştır. Mihrabın yanı sıra belki de taç kapı kitabelerini de sanatçı Hacı Ahmet yazmış olabilir. İkinci bordürde dönüşümlü yinelenen palmet- bağ motifli lotus dizisi yer alır.

Mihrap ve taç kapının dıştan sütuncelerle sınırlandırılarak, geniş bordürler yerine dar şeritlerle kuşatılması ve bitkisel motiflerle süslenmesi dikkat çekicidir.

Tartışma ve Sonuç

Görüldüğü gibi Niğde’deki Alâeddin ve Sungur Bey camileri ile Ak Medrese farklı zaman diliminde inşa edilen örnekler olmasına karşın, özellikle camilerin plan tipi, taç kapılarının konumu, sayısı ve taç kapılarının kurgu ve süslemeleri ile benzerlik taşıyan mihrapları dikkati çeker.

Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad adına yaptırılan Alâeddin Camii’nin kuzey-güney yönünde dikdörtgen planı, çok destekli ve bölüntülü harimi, taç kapılarının konumu, sayısı, doğu taç kapının anıtsallığı Sungur Bey Camii’ne ön örnek/model oluşturmuştur. Sungur Bey Camii’nde taç kapılar ve mihrabın yanı sıra ahşap kapı kanatları, minberi ve taş işçiliği yansıtan bey mahfilî süslemeleri motif ve kompozisyon ortaklığı ile bütüncül bir yaklaşımı sergiler. Kuşkusuz ki yapılarda çalışan mimarlar, taşçı ustaları ve diğer sanatçılar taç kapılar ile mihrapları programlarken yapının dışı ile içinin uyumu-na/bütünlük göstermesine özen göstermişlerdir.

Ak Medrese kuzey cephe eksenindeki dar ve yüksek taç kapısı ile ana eyvanın güney duvarı ortasındaki benzer kuruluşlu mihrabı ile dikey aksın vurgulandığı iki katlı bir yapıdır. Medresede taç kapı ve mihrabı dıştan sınırlayan sütuncelerin Niğde’deki Hüdavent Hatun Türbesi (1312- 1313), Şah/Eskiciler (1413- 1414), Darülcikir (15.Yüzyıl başları) mescitlerinin mihraplarında da görülmesi ortak bir beğeniye, yapılarda çalışan birbiriyle bağlantılı usta ya da sanatçıların varlığına işaret etmektedir (Bakırer, 1976, ss. 211-213, 215-216, 322-323; Çal, 2000, s. 8, Fotoğraf 6; 38-39, Fotoğraf 29-30). Bu bağlamda Hüdavent Hatun Türbesi’nin taç kapısı Ak Medrese’nin taç kapısının daha küçük ölçekli bir modeli, ön örneğidir.

Alâeddin Camii’nin taç kapıları ve mihrabı klasik olarak tanımlanan yüzeysel işlenmiş geometrik bezemeli kademeli bordürlerle kuşatılarak mukarnas kavsaralı düzenlenmiştir. Buna karşın Sungur Bey örneğinde taç kapıların cepheyle oran ilişkisi değişmiş, biri nişsiz enlemesine kurgulu, diğeri oldukça derin nişli/eyvanlı, kaburgalı haç tonozla örtülü, çifte minarelidir. Örnekte yüksek kabartma işlenmiş bitkisel motiflerle bezeli, kademeli bordürler ve abartılı dışbükey/içbükey silmelerle kuşatılan taç kapıların içteki mihraba yansımaları caminin dışı ile içi arasında bağ kurarken, yeni bir uygulama yarat-

yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür. Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır].

¹⁰ Âl-i İmrân Suresi, âyet 18-19: [Allah adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu) ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah’tan başka ilâh yoktur. Allah nezdinde hak dîn İslâm’dır].

mıştır. Sungur Bey Camii Anadolu'daki İlhanlı döneminin son ve en anıtsal örneğidir. İlhanlı dönemi yapılarının ön yüzlerinde değişen cephe elemanları (çifte minareli taç kapı, pencere, köşe kulesi gibi), geometrik bezeme yerine yüksek kabartma işlenen bitkisel süslemelerin tercihi, Sungur Bey Camii'nde yeni bir yorumla karşımıza çıkmaktadır. Camide taç kapılarla bütünleşen dikdörtgen çerçeveye kuşatılan daire biçimli ya da büyük ve küçük dairelerin içindeki gül pencereler ile çok sayıda kademeli dışbükey silmeler araştırmacıların da vurguladığı gibi farklı kültür çevrelerinin özellikle Romanesk ve Gotik mimarinin izlerini taşımaktadır. Aynı şekilde Niğde Ak Medrese'nin özellikle taç kapı elemanları (dilimli gövdeli sütunceler, kat kat başlıklar, kuşatma kemeri vb.), yüksekliği ve iki yanında üst seviyedeki sivri kemerle kuşatılan ikiz kemerli ve üzerlerindeki daire biçimli pencerelerle oluşturulan galeriler de Gotik mimarinin yansımalarıdır.

Niğde'deki Selçuklu, İlhanlı ve Karamanoğulları dönemlerinde yapıların inşa edildiği 1223- 1410 yılları arasındaki yaklaşık 200 yıllık süreçte özellikle taç kapı, pencere, kemer, tonoz ve mihrap gibi mimari öğelerde Gotik etkiler görülür. Bu etkilerin Alâeddin Camii'nin yapımı 13. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak Sungur Bey Camii ve Ak Medrese örneklerinde yoğunlaşarak devam ettiği izlenmektedir. 1930'lu yıllarda yapıları inceleyen A. Gabriel'in başlattığı ve araştırmacıların çoğunun sorguladığı bu Gotik etkiler Sungur Bey Camii örneği üzerinden tartışılmıştır. Gabriel (1962, s. 36), camideki Gotik etkilerin vergi kitabesinde geçen Hıristiyanların varlığını da dikkate alarak Kıbrıs'dan gelen Yunanlı/Rum ve Çukurova'dan gelen Ermeni sanatçı ve ustalar aracılığı ile girmiş olabileceğini belirtmektedir. Araştırmacılar Ö. Bakırer (2000, ss. 73- 84) ve Didem Esin'in (2005) yaptığı çalışmalarda camideki Gotik ve diğer yabancı etkiler ayrıntılı olarak tartışılmıştır. D. Esin, 2005 yılında tamamlanan tez çalışmasında dönemin siyasi tarihi, sosyal ve kültürel ortamı içinde Haçlılar, ticari ilişkiler, gezgin sanatçılar, taşçı işaretlerini inceleyerek Bizans, Ermeni, Fransız, İtalyan ve Kıbrıs yoluyla giren yabancı etkilerin yeni bir sentezle biçimlenerek, geleneksel ve yeni elemanların uyum içinde sunulduğunu vurgulamaktadır.

Selçuklu döneminde Niğde Akdeniz'in önemli liman şehirleri Alanya ve Antalya'dan başlayan başkent Konya üzerinden Aksaray- Nevşehir- Kayseri- Sivas- Malatya Erzincan- Erzurum'dan Tebriz'e uzanan kervan yollarına yakın konumdadır. Selçuklu döneminde ticaretin gelişmesine paralel olarak Konya- Aksaray üzerinden Kayseri ve Sivas'a ulaşan ana yollardaki geliş- gidişler Niğde ve çevresinde hareketlilik yaratmıştır. Selçuklu sultanlarının yaptırdığı en büyük ölçekli sultan hanları da bu yol üzerinde inşa edilmiştir. 13. Yüzyılda Doğu- Batı ticaretinde önemli bir yere sahip olan Anadolu'nun özellikle Kıbrıs, Mısır, İtalyanlar/Venediklilerle ticari ilişkileri çok yoğundur (Heyd, 1975, ss. 407-415; Turan, 1990, ss. 81-84). Daha sonra 14. Yüzyılın ilk yarısında Sungur Bey Camii'nin inşa edildiği yıllarda İlhanlılar ile Venediklilerin ticari ilişkilerinin sürdüğünü 1320 yılında yapılan İlhanlı- Venedik ticari antlaşması doğrulamaktadır (Turan, 1990, ss. 132-139). Çevresi Bizans yerleşimleriyle kuşatılan Niğde'de Hıristiyanların yaşadığı, gelip- gittiği, ayrıca ticaret yoluyla gelip bir süre kalan ya da yerleşen çeşitli kültürlere sahip kişilerin/ grupların kültürel alışverişte rol oynadıkları anlaşılmaktadır.

Niğde'deki Alâeddin ve Sungur Bey camileri ile Hüdavent Hatun Türbesi'nin cephelerinde yer yer örtüşen taşçı işaretlerinin olması, şehirdeki 13- 15. Yüzyıllarda taşçı atölyelerinin devamlılığını ve gezgin taşçı ustaların çalıştığını göstermektedir. Çok ilginçtir ki Anadolu'da Artuklu kültür çevresi dışında taş malzemenin en yaygın kullanıldığı Kayseri, Nevşehir, Aksaray gibi komşu şehirlerde (Kapadokya Bölgesi'nde) inşa edilen mimari eserlerde Niğde'deki yapılarda görülen yabancı etkiler görülmez. Bu da bize Niğde'nin Ortaçağ'da devingen bir sosyo- kültürel yapısı olduğunu göstermektedir. Niğde'deki eserlerin mimarisi ve süsleme diline yansıyan bu etkiler yapıların ya da mimari öğelerin ana kurgusunda, oranlarında ve biçimlenmesinde bir arayış ve değişiklik yaratmaktadır.

Kaynakça

- Akmaydalı, H. (1985). Niğde Sungur Bey Camii. *Vakıflar Dergisi*, XIX, 147- 178.
- Akşit, A. (2007). Türkiye Selçukluları devrinde Niğde vilâyetinin alt birimleri ve sınırları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, 125-133.
- Aslanapa, O. (1977). *Yüzyıllar boyunca Türk sanatı (14. yüzyıl)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bakırer, Ö. (1976). *Onüç ve ondördüncü yüzyıllarda Anadolu mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bakırer, Ö. (1978). Mihrab in Anatolia, late 12th to late 14th centuries. G. Fehér (Yay. Haz), *Fifth International Congress of Turkish Art, 21-26 September 1975* içinde (ss.125-146). Budapest: Akademiai Kiado.
- Bakırer, Ö. (2000). Niğde Sungur Bey Camisi'nin taş kapı ve pencereleri için bazı düşünceler. B. Mahir (Yay. Haz.), *Celal Esat Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri 7- 10 Mart 1994 Bildirileri* içinde (ss. 63- 84). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Bakırer, Ö. (2008). A review of the portal in Seljuk architecture : Architectural or symbolic preferences? *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 2, 53- 71.
- Bayburtluoğlu, Z. (1976). Anadolu Selçuklu devri büyük programlı yapılarında önyüz düzeni. *Vakıflar Dergisi*, XI, 67- 106.
- Bayburtluoğlu, Z. (1993). *Anadolu'da Selçuklu dönemi yapı sanatçıları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun tarihi coğrafyasına giriş I Anadolu'nun idari taksimatı*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bilici, K. (1985). Karamanoğlu Beyliği'nin mimari tezyinatı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Caner, Ç. ve Bakırer, Ö. (2009). Anadolu Selçuklu dönemi yapılarından medrese ve camilerde portal. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 13- 30.

- Çakmak, Ş. (2001). *Erken dönem Osmanlı mimarisinde taç kapılar (1300- 1500)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çal, H. (2000). *Niğde şehrindeki ahşap tavanlı camiler ve mescitler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Darkot, B. (1950). Niğde. *İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 9, ss. 253- 256). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Diez, E., Aslanapa, O. ve Koman, M. M. (1950). *Karaman Devri Sanatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Diez, E. ve Aslanapa, O. (1960). Mihrab. *İslam Ansiklopedisi* içinde (c.VIII, ss. 294-304). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Durukan, A. (2002). Anadolu Selçuklu portallerinde biçim ve estetik. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan 10- 13 Ekim 2001, Bildiriler* içinde (ss. 261- 274). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Dülgerler, O. N. (2006). *Karamanoğulları dönemi mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Esin, D. (2005). *A study on possible foreign impacts on the Sungur Bey Mosque in Niğde*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Gabriel, A. (1931). *Monuments Turcs D'Anatolie, I, Kayseri- Niğde*. Paris: Du Ministere Turc De L'Instruction Publique.
- Gabriel, A. (1962). *Niğde Türk anıtları* (A. A. Tütenk, Çev.). Ankara: Bengi Matbaası.
- Heyd, W. (1975). Yakın-Doğu ticaret tarihi, (E. Z. Karal, Ed.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Bibi. (1996). *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name) I*, (M. Öztürk, Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kuran, A. (1969). Karamanlı medreseleri. *Vakıflar Dergisi*, 8, 209-223.
- Ögel, S. (1966). *Anadolu Selçuklularının taş tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, S. (2006). Taç kapılar. (A. U. Peker ve K. Bilici, Ed.), *Anadolu Selçuklularını ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2* içinde (ss. 469- 486). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özkarıcı, M. (2001). *Niğde'de Türk mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkarıcı, M. (2006). Niğde. (A. U. Peker ve K. Bilici, Ed.), *Anadolu Selçuklularını ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2* içinde (ss. 267- 271). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sönmez, Z. (1989). *Başlangıcından 16. yüzyula kadar Anadolu Türk-İslam mimarisinde sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sözen, M. (1970). *Anadolu medreseleri Selçuklu ve Beylikler devri, I*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Yayınları.

- Şaman Doğan, N. (2001). Bursa Murad Hüdavendigâr Camii ve Niğde Ak Medrese'nin düşündürdükleri. (M. Denктаş ve Y. Özbek, Ed.). *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları* içinde (ss. 211-220), Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Şaman Doğan, N. ve Bilget, E. (2011). Karamanoğulları medreselerine tarihsel bir yaklaşım: Ermenek Tol, Karaman Hatuniye/Melek Hatun ve Niğde Ak Medreseleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 95- 118.
- Tuncer, O. C. (1982). Birkaç Selçuklu Taç kapısında geometrik araştırmalar. *Vakıflar Dergisi*, 16, 61-76.
- Tuncer, O. C. (1986). *Anadolu Selçuklu mimarisi ve Moğollar*. Ankara:
- Tuncer, O. C. (1992). *Anadolu Kümbetleri 3 Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. Ankara: Adalet Matbaacılık.
- Tuncer, O. C. (1997a). Niğde Alaaddin Camisi Doğu Taç kapı. *VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (16-17 Mayıs 1996) Bildirileri* içinde (ss. 113-126), Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Tuncer, O. C. (1997b). Kayseri Yedi Selçuklu Taç kapısında geometrik düzen. *Vakıflar Dergisi*, 26, 105-152.
- Turan, O. (1984). *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Turan, Ş. (1990). *Türkiye-İtalya ilişkileri I Selçuklular'dan Bizans'ın sona erişine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Türkmen, K. (2005). *Karamanoğulları kitabeleri, Karaman tarihi ve kültürü, III*. Karaman: Karaman Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Tütenk, A. A. (1972). Niğde Sungur Bey Camii doğu duvarında Farsça Pir Ahmet Kasım Hanlarla Sungur Beyle ilgili iki kitabe. *VII. Türk Tarih Kongresi 25- 29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler I* içinde (ss. 402- 412). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1942), Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyes., *Vakıflar Dergisi*, 2, 55- 69.
- Ülgen, A. S. (1942). Niğde'de Ak Medrese. *Vakıflar Dergisi*, 2, 81-82.
- Ünal, R. H. (1982). *Osmanlı öncesi Anadolu-Türk mimarisinde taç kapılar*. İzmir: Ege

